

AZƏRBAYCAN MUİLLİ İDMAN OYUNLARININ İNKİŞAF TARİXİ

Sultanəli Şükür oğlu Qurbanov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Sultanani.gurbanov@adpu.edu.az
Eldar Arif oğlu Muxtarlı (Müəllim)
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Muxtarli1973@mail.ru

Açar sözlər: Azərbaycanın qədim dövründə müəyyən fiziki hərəkətlərin yaranması. Azərbaycanda xalq idman oyunlarının yaranması. İlk dəfə Azərbaycanda idman növlərinin yaranması və yarılçarın keçirilməsi.

Qədim zamanlardan belə Azərbaycan milli idman oyunları Azərbaycan xalqının mənəvi keyfiyyətlərinin və mədəniyyətinin tərkib hissəsi olaraq insanların gündəlik həyatında böyük rol oynamışdır. Azərbaycanın qədim milli idman oyunları elementləri Qobustan qayaüstü təsvirlərdə öz əksini tapmışdır. Xalqımızın milli mədəniyyət abidələrinə, Qobustanda daş qayalar üzərində həkk olunan rəsmlər, Azərbaycan xalqının adəd və ənənələrinin əsasını təşkil edən mənəvi iradi tərbiyəmizi, mərdliyimizi və qəhrəmanlığımızı əks etdirən fiziki hərəkətlər və milli idman oyunlarının əsirlər boyu dərinliyinə işləmiş köklərinin aydınca görürük. Dünya arxeoloqlarının və tarixçilərinin böyük marağına səbəb olan Qobustan qayaüstü cizgilərində əks etdirilən milli rəqslər, döyüş səhnələri, fiziki hərəkətlər və milli idman oyunları məsələn: at çapmaq, dənizdə qayıq yarışları, qurşaq tutma güləşi ölkəmizdə fiziki tərbiyənin qədim zamanlardan belə inkişaf etməsindən xəbər verir.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ СПОРТИВНЫХ ИГР АЗЕРБАЙДЖАНА

Султанали Гурбанов
Эльдар Мухтарлы

Ключевые слова: Возникновение определенных физических движений в древности Азербайджана. Возникновение народных спортивных игр в Азербайджане. Впервые создание спорта в Азербайджане и проведение соревнований.

Национальные спортивные игры Азербайджана с древних времен играли большую роль в повседневной жизни людей как часть духовных качеств и культуры азербайджанского народа. Элементы древних

национальных спортивных игр Азербайджана нашли отражение в наскальных рисунках Гобустана. Мы отчетливо видим корни национальных культурных памятников нашего народа, рисунки, высеченные на скалах в Гобустане, физические действия, отражающие наше мужество и героизм, и национальные спортивные игры, являющиеся основой обычаев и традиций азербайджанского народа. Отраженные в гобустанских наскальных рисунках отражаются национальные танцы, батальные сцены, физические движения и национальные спортивные игры, вызвавшие большой интерес археологов и историков мира, например: скачки, гонки на лодках в море, борьба на поясах, свидетельствуют о том, что Физическое воспитание в нашей стране развивалось с древних времен.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SPORTS GAMES OF AZERBAIJAN

Sultanali Gurbanov
Eldar Mukhtarli

Key words: *The emergence of certain physical movements in antiquity of Azerbaijan. The emergence of folk sports games in Azerbaijan. For the first time the creation of sports in Azerbaijan and the holding of the competition.*

Since ancient times, the national sports games of Azerbaijan have played a big role in the daily life of people as part of the spiritual qualities and culture of the Azerbaijani people. Elements of the ancient national sports games of Azerbaijan are reflected in the rock paintings of Gobustan. We clearly see the roots of the national cultural monuments of our people, the drawings carved on the rocks in Gobustan, the physical actions that reflect our courage and heroism, and the national sports games that are the basis of the customs and traditions of the Azerbaijani people. We clearly see the roots of the national cultural monuments of our people, the drawings carved on the rocks in Gobustan, the physical actions that reflect our courage and heroism, and the national sports games that are the basis of the customs and traditions of the Azerbaijani people. Reflected in Gobustan rock paintings, national dances, battle scenes, physical movements and national sports games are reflected, which have aroused great interest among archaeologists and historians of the world, for example: horse racing, boat racing in the sea, belt wrestling, indicate that physical education in our country has developed since ancient times.

Tarixi bilmədən müasirliyi bilmək olmaz. Xalqın tarixini bilmədən onun keçmişini bilmək olmaz. Görkəmli Azərbaycan tarixçisi, alim Abbasqulu Ağa Bakıxanov (1794-1847) “Gülüستانی –İrəm” (Abbasqulu ağa Bakıxanovun ən böyük elmi əsəridir. Əsər ilk elmi tədqiqatın əsaslandığı tarixi mənbələr əsasında, müəllifin uzun illər bu sahədə apardığı ciddi araşdırmalar nəticəsində yazılmış) adlı məşhur əsərində göstərir ki, “Tarix elə bir daşınmayan natiqdır ki tənəzzül mədəniyyət və inkişaf” yollarını izah edir. [1-səh-9-17]

Qədim zamanlardan belə Azərbaycan milli idman oyunları Azərbaycan xalqının mənəvi keyfiyyətlərinin və mədəniyyətinin tərkib hissəsi olaraq insanların gündəlik həyatında böyük rol oynamışdır. Hər bir xalq öz milli idman oyunları vasitə ilə insanların daxili aləminə və dünya görüşünün inkişafına nail olmuşdurlar. Azərbaycanın qədim milli idman oyunları elementləri Qobustan qayaüstü təsvirlərdə öz əksini tapmışdır. Xalqımızın milli mədəniyyət abidələrinə, Qobustanda daş qayalar üzərində həkk olunan rəsmlərə baxdıqca Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinin əsasını təşkil edən mənəvi iradi tərbiyəmizi, mərdliyimizi və qəhrəmanlığımızı əks etdirən fiziki hərəkətlər və milli idman oyunlarının əsirlər boyu dərinliyinə işləmiş köklərinin aydınca görürük. [1-səh-19-22]

Dünya arxeoloqlarının və tarixçilərinin böyük marağına səbəb olan Qobustan qayaüstü cizgilərində əks etdirilən milli rəqslər, döyüş səhnələri, fiziki hərəkətlər və milli idman oyunları məsələn: at çapmaq, dənizdə qayıq yarışları, qurşaq tutma güləşi ölkəmizdə fiziki tərbiyənin qədim zamanlardan belə inkişaf etməsindən xəbər verir. (şəkil-1-2).

(Şəkil - 1)

(Şəkil- 2)

Qobustan qayaüstü rəsmlərindən maraq doğuran tərəflərindən biri də odur ki, ilkin etnoslar arasında idman oyunlarının başlıca ünsiyyət vasitəsi olduğunu əks etdirir. Qaya üstündə cizilmiş rəsmlərdən məlum olur ki, qədim xalq oyunları danışq dilinin və nitqinin yaranmasından xeyli əvvəl meydana gəlmişdir.

İlkin müşahidələrdən məlum olur ki, Azərbaycan qədim xalq oyunlarının yaranma və inkişafının birinci mərhələsi rəqslərlə bağlı idi. Daş

qayaların üzərində cızılmış rəqslər və oyunlar (şəkil-1) qədim etnosların ayrılmaz incəsənət və mədəniyyət inkişafını yaratmışdır.

Qədim xalq oyunlarının ikinci mərhələsi (Şəkil - 2) qayıqla üzmək, yarışmaq, ov ovlamaq kimi fiziki hərəkətlərlə sıx bağlı olmuşdur. [2-səh-50-57]

İlkin mərhələdə oyunlar və fiziki hərəkətlər insanların gündəlik həyatında formalaşma mərhələsi keçmişdir. Qədim milli xalq oyunlarını öyrənərkən nəsillərin tarixi inkişaf yolu haqqında müəyyən dərəcədə fikir, mülahizə, yürütmək mümkündür. Məsələn: qədim oyunlarda kəndlilərin torpağı becərməsi, ovçuluq, balıqçılıq və s. məşğuliyyətləri əks olunurdu. Qayaüstü rəsmlərdən məlum olur ki, min il əvvəl oyunlar olmuşdur. Qobustanın masa dağlarında ritual rəqslər, yallı rəqsi, ox atanlar, avar çəkənlər, güləş və s. əks etdirən rəsmlər həkk olunmuşdur.

Qədim Azərbaycanın mədəni irsi ilə bağlı fiziki hərəkətləri haqqında geniş məlumat verilmişdir. Avesta Zərdüştilik kitabında fiziki hərəkətlərin insan orqanizmi üçün böyük əhəmiyyətə malik olduğu göstərilir. Avesta dini kitabda pəhləvanlıq, güclü olmaq haqqında geniş məlumat verilir. Zərdüştilər (yəni Zərdüş dininə sitayiş edənlər, Zərdüş [Azərbaycanın](#) tarixi şəxsiyyətlərindəndir, Zərdüş [Azərbaycan Respublikasının](#) Lənkəran ərazisində anadan olması olmasa böyük ehtimalla qeyd olunur) bellərinə at quyuğu tükündən toxunmuş 72 sap ilməkdən ibarət (ilmə yəni halqaşəkilli düyünlər) belbağı bağlayaraq güləşərək güclərini sınaırdılar.

Azərbaycan alimləri, ədəbiyyatçıları, tarixçiləri, yazıçıları, filosofları səyyahları öz əsərlərində qeyd edirdilər ki, Azərbaycanda hələ qədim vaxtlardan fiziki hərəkətlərlə məşğul olmuşdurlar. Bu hərəkətlərə at çapmaq, ocaq üstündən tullanmaq və şatır oyunları daxil idi. Qədim milli Azərbaycan idman növü olan şatır oyunu barədə tarixi ədəbiyyatda ilk dəfə görkəmli ədəbiyyatşünas alim, tərcüməçi, pedaqoq, akademik Məmməd Arif Məhərrəm oğlu Dadaşzadə 1932-1938-ci illərdə Azərbaycan xalq maarif komissarının müavini, eyni zamanda API-nin (indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin) rus ədəbiyyatı kafedrasının baş müəllimi, dosent, Məhəmməd Arif Dadaşzadə məlumat verərək bildirmişdir ki, Azərbaycanda orta əsirlərdə tanınmış idman növlərindən biridə şatırlıq hesab edilirdi. Şatırlılar adlanan idmançılar indiki müasir atletikanın idman yerişi ilə məşğul olurdular. İri addımlarla və sürətlə yerimək şatır idman növünün əsas hərəkəti sayılırdı. Orta əsirlərdə şatırlar əsasən şahların yazdıqları məktubları və ya şifahi sözlərini sürətlə ünvana çatdırırdılar. [3-səh-65-73]

Azərbaycanın qədim milli idman oyunlarının hər birində qəhrəmanlıq, cəngavərlik, mərdlik, nəciblik, alicənablıq və s. kimi iradi keyfiyyətlərin əks olduğunu aydınca görə bilirik. Azərbaycanın qədim oyunlarında ibtidai insanların xalq yaradıcılığı, xalq müdriqliyi, at çapması, ox atması, güləşmə və pəhlivanlıqları ilə seçilirdi. İki milyon yaşı olan Azərbaycanın qədim

sakinlərinin yalnız 2-3 minilliyi haqqında yazılı məlumata rast gəlinir. İnsan nəslinin yaşaması haqqında məlumatlar daş qayalarda, cızılan cizgilərdə, düzəldilən məişət əşyalarından məlum oilunur. Qobustan qədim insan tayfalarının ilk sığınacaqları, əmək və silahlanma alətlərindən biri olmuşdur. Qobustan təbii qüvvələr qarşısında aciz qalan insan tayfalarının xilas və ümid yeri hesab etdiyi məkan idi. İdman oyunları ilk insanların formalaşmasında əvəzəilməz kimi qiymətləndirilirdi. İbtidai insanlar formalaşdıqca idman oyunlarında sadə formada mürəkkəb formaya düşmüşdür. Azərbaycan qədim idman oyunları yarandığı gündən xalqın adət ənənələrini özündə əks etdirmişdir.

Tarixin bütün mərhələlərində Azərbaycan xalq oyunları inkişaf etmiş cəmiyyətin iqtisadi inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Hələ qədim dövürlərdə Azərbaycanda fiziki hərəkətlər və idman hərəkətləri xüsusi vərdişə yiyələnmək, zəhmətsevərlik, təşəbbüskarlıq bacarığının artırılmasına, sağlamlığın qorunmasına və nəticədə döyüş hazırlığının möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir. Toplanan fəaliyyətlər nəticəsindən məlum olur ki, qədim zamanlarda Azərbaycanda nizə və ox atmaq, qılınc oynatmaq, ov ovlamaq, avar çəkmək, qurşaq tutdu güləşi ilə məşğul olmuşdurlar. Bu cür fiziki hərəkətlər qədim insanların dözümlülüyünün və digər fiziki hərəkətlərinin inkişafı üçün əsas olmuşdur. [4-səh-22-25]

Qədim milli xalq oyunları bu günkü Azərbaycanın ərazisində müxtəlif qədim etnosların, xəzərlərin hun türkdilli köçəri tayfaların məskunlaşma dövründən başlayıb sonrakı bütün tarixi inkişafı ilə əlaqədar formalaşma mərhələsi keçmişdir. Hal hazırda Azərbaycan ərazisində bu gün də qədim qaya cızmalarından və rəsmlərindən xalq oyunlarının müəyyən izləri məlum olur. Azərbaycan qədim milli oyunları ulu babalar və əcdadlarımızın həyatının inkişaf mərhələlərini, ədalət və adət, ənənə mərasimlər dünyasını əks etdirir. Milli xalq oyunları qədim zamanlardan gündəlik həyatın könül açan əyləncə və məhrəbanlıq dünyasını əks etdirmək baxımından maraqlı doğurur. Elə oyunlar vardır ki, onlar xalqın təfəkkür və varlığını, ümüd və istəyini müəyyənləşdirmək məqsədilə yaranmış və bu günə qədər gəlib çatmışdır. Azərbaycan milli oyunlarında xalqın fəaliyyəti, əhval-ruhiyyəsi, zülüm və istismara qarşı mübarizə əks olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, idman elementlərinin yaranma tarixini araşdıraraq, tədqiqat işləri, müşahidələr aparılmışdır. Lakin aparılan tədqiqat işlərinə baxmayaraq hələdə sirri açılmamış qaranlıq səhifələr mövcuddur. Xalqımızın eldən elə keçən və onu məşhurlandıran idman hərəkətlərini hərtərəfli öyrənmədən Azərbaycan tarixini müasir tələblər səviyyəsinə qaldırmadan cəmiyyətdə insanların həyat və münasibətlərini bütün mükəmməliyini əks etdirmək qeyri mümkündür. Fiziki tərbiyə və fiziki kamillik (fiziki kamillik insanın hərtərəfli fiziki inkişafı, və fiziki hazırlıq səviyyəsinə müəyyənləşdirir, onun əmək və məişət fəaliyyətinə, Vətəni müdafiə

bacarığına uyğunlaşdırır) mədəniyyəti Azərbaycan xalqının elmi mədəni nəsilindən nəsilə keçən sərvətinin bünövrə daşlarından biridir. [5-səh-73-88]

Xalqın ədəbiyatında klassik ifadəsini tapmış qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik, dostluq, yoldaşlıq, kimi sevinc əhval-ruhiyyəsində fiziki kamillik və idman hərəkətləri ruhlanma mənbələrinə çevrilmişdir. Azərbaycan tarixinin inkişaf pilləsində fiziki kamillik mədəniyyəti əvvəlki dövürlərin əldə etdiyi nəliyyətlərlə yüksəlir. Tarixi materiallar təsdiq edir ki, fiziki kamillik mədəniyyətində Azərbaycanın adət və ənənələri olduqca çoxdur. Azərbaycanın fiziki kamillik mədəniyyətinin formalaşmasında Midiya (Midiya dövləti Azərbaycan və Şimal İran ərazisində yaranmışdır) dövlətinə təsiri olmuşdur. Qədim qayaüstü cizgilərində bu məlumat aydın təsvir edilir. [5-səh-90-96]

Azərbaycanın zəngin və məhsuldar torpağı qədimlərdən belə insanları özünə cəlb etmişdir. Fəxirlə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan torpağı qədim ibtidai insanın yurdu olmuşdur. Azərbaycanda qədim insanın yaşayış izlərinin tarixini 150-200 min il hesab edilməsinə baxmayaraq, Qarabağın “Ağız” mağarasında aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərbaycan torpağında 1-milyon 500 min il əvvəl qədim insanlar məskunlaşmışdır. Azərbaycan torpağı ən qədim abidələrlə zəngindir.

Qobustan qayalarının üzərində cızılan rəsim əsərləri və cizgiləri bir daha sübut edir ki, bu rəsmlər on min il budan əvvəlki dövrə aiddir. Bədii yaradıcılığımızın müxtəlif sahələrində misilsiz nəliyyətlər əldə etmiş Azərbaycan, fiziki hərəkətlərin, milli oyunların meydana gəlməsi, təşəkkül tapması ilə əlaqədar tarixi materiallar əldə edilmişdir.

İnsan cəmiyyətinin ilk mərhələsi olan ibtidai icma quruluşunda bir-birindən uzaq məsafələrə ayrı düşmüş kiçik insanlar qurupu heyvan, quş ovlamaqları, meyvə və bitki yığımla ibtidai həyat sürürdülər. Bu dövürlərdə insanlar əsasən təbiətin hazır məsullarından istifadə edir, ovla məşğul olurdular. İstehsal təsərrüfatının inkişafı bir tərəfdən istehsal alətlərini, digər tərəfdən isə insanların görüş dairəsini xeyli inkişaf etdirir. Tədricən daş alətləri dəmir alətlərlə əvəz olunur, dövrün ən mükəmməl və mürəkkəb silah ailəti ox və yay meydana gəlir.

Adətən insan cəmiyyətinin ilk ictimai-iqtisadi quruluşu vəhşi heyvanların və yad qəbilələrin hücumu ilə qarşılaşırdılar. Təbiətin çətinlikləri və fəlakətləri qarşısında aciz qalmamaq üçün, vəhşi heyvanların və yad qəbilələrin döyüş qurbanı olmamaq üçün əcdadlarımız çıxış yolları axtararaq fəvqəltəbii hadisələrdən özlərini müdafiə edirdilər. Getdikcə ibtidai insanlar dərək etməyə başlayırlar ki, məsələn : ovçuluqda mərahətli, bacarıqlı qaçmaq, qyadan tullanmaq, ağaca dırmaşmaq, üzmək və s. fiziki keyfiyyətlərə malik olanlar özlərini ölümündən xilas edə bilirdilər. Bütün fiziki keyfiyyətlərə malik olmayan insanlar ölümə məruz qalırdılar. Beləliklə sürət, sürət-güc, əyilgənlik, qüvvə, çeviklik və dözümlülük kimi fiziki keyfiyyətlər qədim etnosları xilas edirdi.

Beləliklə, təbiətlə insan arasında gedən mübarizələr və istehsal prosesinin tədricən təkmirləşməsi bir tərəfdən fiziki qüvvəni artırmağa məcbur edir, digər tərəfdən isə insanın mənəvi cəhətdən inkişafına şərait yaradır. İnsan tədricən dərk etməyə başlayır ki, ovçuluq və döyüş zamanı elə qüvvələrlə qarşılaşır ki, əhmin qüvvələr insanın köməkçi vasitələri sayılır. Həmin köməkçi vasitələrdən biridə fiziki hərəkət və fiziki keyfiyyətləri qiymətləndirmək olar. Qədim daş dövründə yaşayan insanlar məişət alətləri əldə etmək üçün uzaq məsafələr dəf etməli olurdular. Məsələn: Qobustandan Kəlbəcər və Laçın dağlarına qədər uzaq yol gədirilər. İnsanlar xammal əldə etməkdən ötrü kilometrirlərlə dərin dərələr, sıldırımlı qayalar, dik yamaclar qət edirdilər.

Nəhayət dərk edilir ki, ov etmək, döyüşmək təsadüfi hadisə deyil. Ov ovlamaq, döyüşmək, üzmək üçün orqanizmi fiziki keyfiyyətlərə hazırlamaq lazımdır. Beləliklə insan fəaliyyəti dərk etmə fəaliyyəti ilə bərabər tutulur və fiziki tərbiyə hərəkətləri insanın dərk etmə fəaliyyətində öz əksini tapır. Qədim etnoslar fiziki və idman hərəkətlərini ilk əvvəl öz həyat şəraitinin yaranma prosesində yaradaraq təbiətin məhsulu kimi yox, tərbiyə məhsulu kimi qəbul edirlər. Burada bədən tərbiyəsi ilk növbədə tərbiyəvi fəaliyyət kimi formalaşır. Zaman keçdikcə cəmiyyətdə insanların həyat və münasibətləri möhkəmləndikcə, insan əməyinin düşüncəsi, iqtisadi cəhətdən inkişafı, dərk etmə fəaliyyətindəki müvəffəqiyyəti və yaradıcı təxəyyülün inkişafı nəticəsində fiziki və idman hərəkətlərinin inkişafına təsir göstərir. [6-səh-36-54]

Xalqımızın qədim milli idman növlərini öyrəndikcə onun gözəlliyinə, estetik tərbiyə gücünə, milli mənlik şurunun yüksəkliyinə valeh olursan.

Bununla belə hər bir xalqın milli oyununu, onun tarixini tapıb üzə çıxarmaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq hər kəsin vətəndaşlıq borcudur. Azərbaycanın qədim milli xalq idman oyunlarının inkişafı Azərbaycan xalqının ictimai, iqtisadi, siyasi tarixinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Ədəbiyyat

1. A.Əliyev, Ə.Qasımov, Bədəntərbiyəsi və idman tarixi. Dərslik. Bakı-2015.
2. Əliyev. A.Ə. Azərbaycan Milli idman oyunlarının inkişaf tarixi. Bakı-2001 ci il.
3. A.Əliyev, N.Əsgərova “Müstəqil Azərbaycanda BədənTərbiyəsi və idmanın inkişaf tarixi”. Dərsvəsaiti. Bakı-2007.
4. Quliyev.D.Q. «Milli Güləş» Dərslik. Bakı – 2003 ci il.
5. Quliyev.D.Q . Azərbaycan bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf tarixi. Bakı – 2010.
6. Azərbaycan Tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik “Bakı Universiteti” nəşriyyatı-2015..